

σε μια βαθιά κατάσταση διαλογισμού

22.03.2020 | 18:30

Πηγή : Athens Voice

Η ανθρώπινη ζωή δεν μετρείται σε αξία από κανέναν

Η Βάσω Κιντή, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Φιλοσοφίας – ΕΚΠΑ, γράφει για τα ηθικά διλήμματα στις πολιτικές αποφάσεις για την πανδημία του κορωνοϊού.

Στην πρώτη συνέντευξη τύπου που έδωσε ο Μπόρις Τζόνσον μαζί με τους συμβούλους του για ιατρικά και επιστημονικά θέματα, επανέλαβε πολλές φορές ότι η κυβέρνηση καθοδηγείται στις αποφάσεις της “by the science”, από την επιστήμη. Θα μπορούσαμε να το γράψουμε και με κεφαλαία: «από ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ». Προφανώς, η επίκληση της επιστήμης έγινε για να προσδώσει εγκυρότητα στις αποφάσεις της βρετανικής κυβέρνησης. Μπορεί –στην καλύτερη περίπτωση– να έλαβε όντως υπ’ όψη της επιστημονικά μοντέλα και τεκμήρια καθώς και τις απόψεις των ειδικών της συμβούλων αλλά οι αποφάσεις ήταν δικές της, της κυβέρνησης και όχι της επιστήμης. Άλλωστε δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς. Οι επιστήμονες δεν χαράσσουν πολιτικές, οι κυβερνήσεις είναι αυτές που το κάνουν.

Η κυβέρνηση του Μπόρις Τζόνσον εφάρμοσε –και πάλι στην καλύτερη περίπτωση– έναν ωφελιμιστικό λογισμό (utilitarian calculus) για να αποφασίσει τι έπρεπε να κάνει. Τι είναι ο ωφελιμιστικός λογισμός; Μία μέθοδος υπολογισμού της ωφέλειας που προκύπτει από κάθε πράξη ώστε να κρίνει κανείς ποια πρέπει να προκριθεί. Τη μέθοδο αυτή πρότεινε, από τον 18ο αιώνα, η ηθική θεωρία του ωφελιμισμού που, αντίθετα με τη σημασία του όρου στην καθομιλουμένη, δεν σημαίνει εγωισμό και ιδιοτέλεια αλλά μεγιστοποίηση της ωφέλειας για τον μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Δηλαδή, σύμφωνα με τη θεωρία του ωφελιμισμού, μία πράξη είναι ηθικά ορθή όταν παράγει συνέπειες που ωφελούν τους περισσότερους. Έτσι, όταν έχω να κρίνω μία πράξη από ηθική σκοπιά, πρέπει να κατασκευάσω ένα ισοζύγιο καλών και κακών συνεπειών για όσους επηρεαστούν από την πράξη (έναν υπολογισμό κόστους/οφέλους). Εάν οι θετικές συνέπειες είναι περισσότερες από τις αρνητικές τότε η πράξη είναι ηθικά ορθή. Εάν συμβαίνει το αντίθετο, τότε η πράξη είναι ηθικά εσφαλμένη. Εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς, σε πόσο βάθος χρόνου και σε πιο εύρος πρέπει να αναζητήσω τις συνέπειες ώστε να αξιολογήσω ηθικά μία πράξη; Αν π.χ. έχω να σκεφτώ εάν είναι ηθικά ορθή η χρήση της πυρηνικής ενέργειας, θα πρέπει μάλλον να σκεφτώ σε βάθος δεκαετιών, για να μην πούμε εκατονταετίας, και με πρόνοια για τις επόμενες γενεές, ακριβώς επειδή η χρήση της πυρηνικής ενέργειας, με την ακτινοβολία και τα απόβλητα, μπορεί να επηρεάσει σε βάθος χρόνου. Αν όμως έχω να σκεφτώ ποιος τρόπος είναι ηθικά προτιμότερος για να ξοδέψω 100 ευρώ, δεν θα χρειαστεί μάλλον να κοιτάξω τόσο μακριά στο μέλλον για τις συνέπειες της πράξης μου ούτε είναι πιθανόν να χρειαστεί να λάβω υπ’ όψιν μου τις επόμενες γενεές.

Ας μεταφέρουμε αυτόν τον τρόπο σκέψης στην επιδημία του κορωνοϊού. Η Μεγάλη Βρετανία αποφάσισε (αρχικά τουλάχιστον) να αφήσει στην ουσία την επιδημία να εξελιχθεί σε αυτή τη φάση ώστε να προλάβει χειρότερες συνέπειες για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων στο μέλλον, τον επόμενο χειμώνα, όταν το σύστημα υγείας θα είναι περισσότερο επιβαρυνμένο λόγω εποχής. Θέλησε δηλαδή απλώς να μετριάσει τώρα την εξάπλωση –αφού εκτιμούσε πως δεν μπορούσε να την αναστείλει— για να έχει λιγότερους ασθενείς αργότερα, όταν η λοίμωξη θα επανακάμψει. Θεωρούσε ότι η διάδοση τώρα της λοίμωξης στους νέους, που την περνούν σχετικά ελαφρά, θα επιτύχει την ανοσία αγέλης που είναι χρήσιμη για το μέλλον, με το ανεπιθύμητο βέβαια αποτέλεσμα να έχουμε θανάτους ευπαθών ομάδων στο άμεσο διάστημα. Εντωμεταξύ, μια άλλη, άμεση συνέπεια που θα έλαβαν ασφαλώς υπ’ όψιν τους είναι ότι εάν άφηναν τα πράγματα να εξελιχθούν χωρίς σοβαρούς περιορισμούς στη δημόσια ζωή, η ήδη εύθραυστη οικονομία τους δεν θα διαταρασσόταν σοβαρά σε αυτή τη φάση. Ζύγισε λοιπόν η πολιτική ηγεσία της Βρετανίας, με τη βοήθεια των επιστημονικών της συμβούλων, τις καλές και τις κακές συνέπειες του να επέμβουν δυναμικά τώρα ή να αφήσουν τα πράγματα να εξελιχθούν και κατέληξαν πως οι καλύτερες συνέπειες για τους περισσότερους είναι να φροντίσουν για το μέλλον. Σκέφτηκε δηλαδή τις συνέπειες σε βάθος χρόνου, χωρίς βέβαια να μπορεί να ελέγξει τι μπορεί να μεσολαβήσει στο μεταξύ – να βρεθεί φάρμακο ή εμβόλιο ή νέα στοιχεία για τη συμπεριφορά το ιού. (Επαναλαμβάνω ότι παίρνω την καλύτερη εκδοχή για την πολιτική της βρετανικής ηγεσίας: ότι έκαναν τον υπολογισμό κόστους/οφέλους σωστά μεριμνώντας για το δημόσιο συμφέρον χωρίς να επιδράσουν άλλες σκέψεις και προδιαθέσεις στις αποφάσεις τους.)

Ανάλογης λογικής είναι και η θέση που λέει πως κάνουμε «πολλή φασαρία για λίγους ηλικιωμένους και ανίκανους από τα χρόνια νοσήματα συμπολίτες μας». Δηλαδή, σε έναν υπολογισμό κόστους/οφέλους, βαραίνει περισσότερο το κόστος στην οικονομία με όλα τα μέτρα που λαμβάνονται παρά οι ζωές ανήμπορων ίσως, ηλικιωμένων ατόμων.

Θα μπορούσε κανείς να πει, πρώτον, ότι οι ωφελιμιστικοί υπολογισμοί δεν έγιναν σωστά ή ότι η θεωρία του ωφελιμισμού που προκρίνει αυτούς τους υπολογισμούς κόστους-οφέλους, αντιβαίνει στις ηθικές διαισθήσεις μας και πρέπει να απορριφθεί. Είναι αλήθεια ότι η ωφελιμιστική θεωρία έχει δεχθεί πολλές κριτικές. Από αυτή του Καντ ότι δεν πρέπει να στηρίζουμε την ηθική μας κρίση στις αβέβαιες συνέπειες του μέλλοντος, αφού δεν μπορούμε να τις ελέγξουμε (θα πρέπει αντίθετα να στηρίζουμε την ηθική μας κρίση σε ηθικές αρχές του λόγου), έως εκείνες τις κριτικές που απορρίπτουν τη λογική του ωφελιμισμού σύμφωνα με την οποία «ο σκοπός [το συμφέρον των πολλών όπως κι αν κατανοηθεί] αγιάζει τα μέσα». Για την περίπτωση της Βρετανίας, ο σκοπός της διάσωσης του συστήματος υγείας και άρα του συμφέροντος των πολλών, «αγιάζει» τη μη παρεμπόδιση της εξάπλωσης του ιού και τη συνεπακόλουθη θυσία ενός αριθμού ηλικιωμένων τώρα.

Ωστόσο, παρά τις κριτικές, η θεωρία αυτή δεν μπορεί να αγνοηθεί. Είναι μία από τις σημαντικότερες, χρησιμοποιείται ευρύτατα και είναι πολύ εύλογη. Πάντα σκεφτόμαστε τι θα συμβεί εάν κάνουμε το α ή το β για να αποφασίσουμε πώς πρέπει να πράξουμε. Είναι, επίσης, μία ρηξικέλευθη θεωρία. Προτάθηκε τον 18ο αιώνα για να αντικαταστήσει τις ηθικές θεωρίες που υποστήριζαν ότι το ηθικό υπαγορεύεται ή εκπορεύεται από τον Θεό και τον φυσικό νόμο. Αντικατέστησε την ετερονομία (να υπαγορεύεται το ηθικό από πηγή έτερη προς τον άνθρωπο, π.χ., από τον Θεό ή τη φύση) με την αυτονομία (να θέτουν οι ίδιοι οι άνθρωποι τον ηθικό νόμο στον εαυτό τους) έστω κι αν ήταν ο Καντ αυτός που, στη συνέχεια, έδωσε στην αυτονομία κεντρική θέση στην ηθική κατανοώντας την ως αυτορρύθμιση μέσω του ηθικού νόμου. Στην πρώτη του μορφή ο ωφελιμισμός έκανε γνώμονα της ηθικότητας την ηδονή και την αποφυγή του πόνου. Τι νόημα έχει, λέει ο ωφελιμισμός, να θεωρείται κάτι ηθικό και να προκαλεί πόνο και δυστυχία; Γι' αυτό και ο λογισμός που αναφέρθηκε παραπάνω, στην αρχική του διατύπωση λεγόταν ηδονιστικός λογισμός.

Ο ηδονιστικός λογισμός, για να υπολογίζει την ωφέλεια, μετράει μονάδες ηδονής (units of pleasure) τις οποίες ζυγίζει απέναντι στις κακές συνέπειες. Αθροίζει, δηλαδή, και συγκρίνει εξομοιωμένα κομμάτια ηδονής όποια κι αν είναι η απόλαυση: είτε αντλεί κανείς ηδονή πίνοντας μπίρα, είτε βοηθώντας τον πλησίον του, είτε διαβάζοντας ποίηση, είτε ακούγοντας Μπαχ. Οι κλασικοί ωφελιμιστές του 18ου αιώνα, ο Jeremy Bentham και ο James Mill (πατέρας του πιο γνωστού John Stuart Mill), που ήταν και μεγάλοι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές, εμπνέονταν από το επιστημονικό πνεύμα της εποχής που έδινε έμφαση στην ποσοτικοποίηση, η οποία προϋπέθετε την εξομοίωση και την τυποποίηση (standardization) και, μάλιστα, στο όνομα της ισότητας ώστε να μην ξεχωρίζουν οι «υψηλές» από τις «χαμερπείς» ηδονές και να μην είναι πάντα προτιμότερες ηθικά οι ηδονές των μορφωμένων ή των εύπορων. Ο Μπόρις Τζόνσον, όμως, ο οποίος χρησιμοποίησε –στην καλύτερη περίπτωση, όπως είπαμε– αυτόν τον λογισμό δεν το έκανε στο όνομα της ισότητας αλλά στο όνομα της αποτελεσματικότητας. Έβαλε στην ίδια ζυγαριά τους ηλικιωμένους που μπορεί να πεθάνουν τώρα, με τους νέους που θα περάσουν την ασθένεια ελαφρά και τις συνέπειες στην οικονομία για όλους και κατέληξε ότι δεν θα έχει μεγάλο κόστος να χάσουν τώρα κάποιες οικογένειες τους αγαπημένους τους. Τι κι αν χαθούν κάποιες ζωές τώρα, ειδικά εάν θα πεθάνουν έτσι κι αλλιώς σε λίγους μήνες ή λίγα χρόνια! Θα είναι, σκέφτηκε, προς το συμφέρον των πολλών. Ανάλογη ήταν και η στάση ορισμένων επιστημόνων –πέρα από αυτούς που ενδεχομένως συμβούλευσαν τον Τζόνσον– που πάνω στην εξέλιξη της πανδημίας που απειλεί ζωές, εστίασαν σε ψυχρούς αριθμούς χωρίς μέριμνα για το τι αυτοί σημαίνουν για τους ανθρώπους.

Αυτή η λογική που αντιμετωπίζει τους ανθρώπους ως ανταλλάξιμους με άλλα αγαθά ήταν τελείως αντίθετη στην αντίληψη του Καντ, που θεωρούσε ότι οι άνθρωποι δεν έχουν τιμή ώστε να μπαίνουν στη ζυγαριά με άλλα αντικείμενα.

Έχουν μη ανταλλακτική, αλλά απόλυτη αξία, την αξιοπρέπειά τους. Τα πράγματα που αγοράζουμε και πουλάμε έχουν τιμή, δίνουμε χρήματα και παίρνουμε είδος, ζυγίζουμε και κάνουμε ανταλλαγή. Αυτά όμως που έχουν αξία δεν ανταλλάσσονται. Ο άνθρωπος έχει αξία και δεν πρέπει ποτέ να χρησιμοποιείται μόνο ως μέσον προς οποιονδήποτε άλλο σκοπό. Κανένας σκοπός δεν υπερβαίνει τον σεβασμό στην αξία του ανθρώπου. Αυτό υπονόησε και ο καθηγητής Σωτήρης Τσιόδρας, όταν είπε ότι όλοι μας είμαστε πολύτιμοι και η ανθρώπινη ζωή δεν μετριέται σε αξία από κανέναν, αναφερόμενος σε Ισπανούς γιατρούς που έχουν περιέλθει στη δυσχερή θέση να αποφασίζουν ποιος ασθενής θα πάει στις ΜΕΘ με κριτήριο το ποιος έχει παραπάνω από 2 έτη προσδόκιμο επιβίωσης και ποιος έχει «αξία» για την κοινωνία.

Η απόλυτη αξία του ανθρώπου δεν σημαίνει ότι οι υπολογισμοί κόστους/οφέλους είναι άχρηστοι ή ότι δεν τους χρησιμοποιούμε –ευρύτατα μάλιστα–, ως άτομα και ως κοινωνίες. Ούτε σημαίνει ότι καταφέρνουμε πάντοτε να σώσουμε όλες τις ανθρώπινες ζωές. Σημαίνει ότι είναι καθήκον μας να μεταχειριζόμαστε τους ανθρώπους με σεβασμό και στις πιο δύσκολες ώρες. Να προσπαθούμε για το καλύτερο και να μην τους ξεγράφουμε εύκολα ως βάρος επειδή προσβλέπουμε σε άλλα «κέρδη».

Στην αρχική στάση της βρετανικής κυβέρνησης που ήθελε τα πράγματα να εξελιχθούν χωρίς σοβαρά μέτρα έστω κι αν αυτή η στάση στοίχιζε ζωές, μπορεί να διακρίνει κανείς και μια υπεροψία, όχι μόνο αυτού που αφ' υψηλού έχει μάθει να διευθύνει ανθρώπους χωρίς να δίνει λογαριασμό, αλλά και μια υπεροψία δήθεν υψηλής επιστημονικότητας που ψυχρά, χωρίς αισθήματα, χωρίς ηθικές αναστολές αποφασίζει δήθεν αντικειμενικά τι είναι το σωστό.

Υπάρχει ένα στερεότυπο για την επιστήμη ήδη από τον 19ο αιώνα που λέει ότι η επιστήμη είναι ουδέτερη και χειρίζεται ψυχρά, κατά προτίμηση με τη βοήθεια μηχανών, ποσοτικοποιημένα μεγέθη και αριθμούς, χωρίς τη μεσαλάβηση ανθρώπων που θεωρούνται ευάλωτοι στη συγκίνηση, στη μεροληψία, στην αυθαιρεσία και γενικά στον υποκειμενισμό. Σ' αυτή τη λογική, κάποιοι επιστήμονες χειρίζονται και μετράνε μόνο αριθμούς – σαν να έχουν μόνο ένα σφυρί και να βλέπουν, ως εκ τούτου, τα πάντα σαν καρφιά.

Ευτυχώς το παραπάνω είναι μόνο ένα στερεότυπο τόσο για την επιστήμη όσο και για τους επιστήμονες. Η επιστήμη πάντα διέπεται από αξίες και αρχές, τόσο επιστημονικές όσο και ηθικές, είτε για καλό είτε για κακό· δεν είναι ουδέτερη. Οι πραγματικά σπουδαίοι, όμως, επιστήμονες πάντοτε θέτουν την επιστήμη τους στην υπηρεσία των ανθρώπων και της κοινωνίας, ειδικά όταν υπάρχει έκτακτη ανάγκη και κίνδυνος. Πόσω μάλλον οι κυβερνήσεις που έχουν καθήκον να μεριμνούν για τους πολίτες των χωρών τους, για την υγεία και την ευημερία τους, και να μην κάνουν απλώς κυνικούς υπολογισμούς κόστους/οφέλους. Μπροστά σε έναν, εν πολλοίς, άγνωστο κίνδυνο, το πρώτο καθήκον είναι να δράσουν και να σώσουν ζωές. Όχι μόνο από κάποιο αφηρημένο σεβασμό για την απόλυτη αξία της ανθρώπινης ζωής, αλλά επίσης από αλληλεγγύη, ενσυναίσθηση και απλή συμπόνια.

Ερωτήσεις για επεξεργασία

Διαβάστε προσεκτικά το κείμενο-άρθρο 2 φορές. Μην σας αποθαρρύνει η έκτασή του. Μπορείτε να διακόψετε την ανάγνωσή σας και να την συνεχίσετε μετά από λίγο. Αφού την ολοκληρώσετε προσπαθήστε να απαντήσετε στα ακόλουθα:

1. Ποια κριτήρια ηθικής ορθότητας αναφέρονται στο κείμενο και με ποια γεγονότα-συνθήκες σχετίζονται.
2. Τι υπονόησε ο καθηγητής Σωτήρης Τσιόδρας όταν είπε ότι όλοι μας είμαστε πολύτιμοι και η ανθρώπινη ζωή δεν μετριέται σε αξία από κανέναν, αναφερόμενος σε Ισπανούς γιατρούς που έχουν περιέλθει στη δυσχερή θέση να αποφασίζουν ποιος ασθενής θα πάει στις ΜΕΘ με κριτήριο το ποιος έχει παραπάνω από 2 έτη προσδόκιμο επιβίωσης και ποιος έχει «αξία» για την κοινωνία.
3. Διαβάζοντας τα παραπάνω έχετε λόγους να υποστηρίξετε ότι η φιλοσοφία έχει πρακτική σημασία στη ζωή μας;